

Падун Роман Володимирович –
здобувач кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСОБУ ЙОГО ЗАХИСТУ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Висвітлено питання, пов'язані з особливостями розуміння дореволюційними цивілістами визнання права як способу його захисту. Розкрито тогочасні підходи до визнання права крізь призму позовів про визнання, а також у межах аналізу видів тогочасних судових рішень.

Ключові слова: визнання права; позови про визнання; законний інтерес; присудження; правовідношення.

Освещены вопросы, связанные с особенностями понимания дореволюционными цивилистами признания права как способа его защиты. Раскрыты подходы к признанию права через призму исков о признании, а также в рамках анализа видов судебных решений того времени.

Ключевые слова: признание права; иски о признании; законный интерес; присуждение; правоотношения.

Clarifying the issues related to the understanding of the characteristics of pre-revolutionary jurist recognition of the right as a way to protect it, the author analyzes the then approaches to the recognition of rights in the light of claims for recognition, as well as in the analysis of types of judgments.

Keywords: recognition of the rights; claims for recognition; a legitimate interest; the award; relationship.

Визнання права як спосіб його захисту виникло давно. Ще в дореволюційний період тогочасними цивілістами проводилися дослідження з указаної проблематики, визначалися основні проблеми застосування цього способу захисту цивільних прав.

З метою більш глибокого визначення правової природи визнання права як способу його захисту необхідно провести комплексне дослідження історичного розвитку законодавчого регулювання та наукових поглядів щодо застосування такого правового інституту в дореволюційний період, адже основоположні підходи дореволюційних цивілістів згодом сприяли формуванню сучасного погляду на цю проблему.

Питання, що стосуються застосування визнання права як способу його захисту, були предметом дослідження дореволюційних учених-цивілістів, таких як С. В. Васьковський, А. Х. Гольмстен, К. П. Победоносцев, І. М. Тютрюмов та ін. Однак указані цивілісти розглядали визнання права

крізь призму позовів про визнання, а також у межах аналізу видів судових рішень (зокрема такого виду як рішення про визнання правовідносин). Це не забезпечувало комплексності досліджень, а отже, визначає мету цієї статті.

Досліджуючи законодавче закріплення визнання права як способу його захисту в дореволюційних джерелах, слід зазначити, що перше таке законодавче закріплення знаходимо у ст. 1801 Статуту цивільного судочинства Російської імперії. У вказаній статті йдеться про те, що «до спорів про право цивільне належать і позови про визнання існування або неіснування юридичних відносин, коли позивач у даний час має законний інтерес щодо підтвердження цих відносин судом. Повози цього роду пред'являються, за загальними правилами про підсудність, тому суду, підсудності якого підлягали б позови про порушення зазначеного юридичного відношення, а за неможливості визначити підсудність за ціною позову – Окружному суду» [1]. Як зазначав В. М. Гордон, стаття 1801 Статуту цивільного судочинства Російської імперії діяла тільки на території Прибалтійської губернії. Однак, незважаючи на це законодавче обмеження, судова практика XIX ст., використовуючи як теоретичну та практичну основу німецькі процесуальні й цивільні статuti (Баденський, Гессенський, Саксонський, Імперський), передбачала можливість застосування позовів про визнання й на решті території Російської імперії [2, с. 29].

У цей період у науці цивільного права виділяли так звані установчі позови, тобто позови, спрямовані на офіційне визнання, або встановлення, посвідчення (констатування) судом наявності існування юридичного факту. Такі позови не спрямовані на примушування відповідача до виконання, а мають на меті лише попереднє посвідчення правовідносин, і можуть передувати позову про присудження. Зазначені позови також називають позовами «без присудження» (*act. sine condemnatione*), або примусовими, преюдиційними позовами (*praejudiciales*), і нарешті – позовами про визнання (*Feststellungs-, Anerkennungs-klagen*) [3, с. 1743].

Офіційне посвідчення юридичних відносин проводилося судами зазвичай в охоронному порядку. Зокрема, С. В. Васьковський називав такі позови охоронними, або попередніми – позовами, спрямованими на просте визнання права [4, с. 156].

Необхідно зазначити, що такі позови не були спрямовані на реалізацію цивільно-правових вимог, а тому і не ґрунтувалися на суб'єктивних цивільних правах. Їх підставою були лише фактичні обставини: в установчих позовах про визнання факту юридичних відносин – правовиникаючі факти.

В усіх випадках позов спрямовувався не на присудження будь-якої матеріально-правової вимоги, а на офіційне підтвердження наявності або відсутності тих або інших юридичних правовідносин. Такі позови могли бути пред'явлені, на думку К. Н. Анєнкова, не з метою власне присудження чого-небудь, а лише з метою визнання з боку суду будь-якого правовідношення, коли від такого визнання могло залежати виникнення або припинення самого права, що породжувалося цією подією [5, с. 92].

Фактично в цьому випадку закріплюється одна з основних ознак такого способу захисту як визнання права – відсутність вимоги про присудження. Досить суперечливою є думка про те, що в результаті визнання виникає відповідне право. Таким чином, знову спостерігається дискусія щодо правовиникаючого характеру цього способу захисту.

Зауважимо, що тогочасне законодавство Російської імперії прямо не передбачало можливість захисту прав шляхом їх визнання, у тому числі під час звернення до суду з установчим позовом. Закон закріплював порядок визнання певних «правових станів», наприклад, визнання законності народження (ст. 1346 Статуту цивільного судочинства Російської імперії). Однак цивілісти дореволюційного періоду все ж припускають можливість застосування визнання прав, зокрема права власності, володіння чи інших прав шляхом офіційного посвідчення (констатування) наявності певного юридичного правовідношення [4, с. 161].

Під час дослідження теоретичних праць тогочасних цивілістів із точки зору аналізу визнання права як способу захисту цивільних прав необхідно насамперед звернути увагу на позицію К. П. Победоносцева, який, зокрема, стверджував, що «метою будь-якого зобов'язання є виконання його в майбутньому. Право ж на річ (так само як і право на сімейність), яке тільки виникло, постійно вдосконалюється, переходить у конкретний стан, у якому полягає його зміст і мета. З іншого боку, зобов'язання, як тільки воно виникло, має в минулому конкретний момент свого юридичного виникнення (формації) і стає здійсненим актом, з якого починається також конкретний стан, хоча цей стан є станом юридичного очікування, а тому зобов'язання теж отримує форму речового права в конкретному стані, який у свою чергу виступає предметом права» [6, с. 64]. Далі К. П. Победоносцев зазначає, що «акт зобов'язання, матеріальна його ознака, його доказ є не що інше як визнання і посвідчення такого стану: і незалежно від позову про виконання зобов'язання в цивільному праві, можливий позов про визнання такого стану з боку зобов'язаної особи – позов, який у конкретному значенні має властивість не особистого, а речового позову, якими вважалися в римському праві позови, що мали на меті визнання існуючого стану (*actiones praediciales, act. ad esse, ad rem*). Стан, поєднаний з правом зобов'язання, подібно кожному законному стану, подібно стану володіння, має право на визнання не тільки з боку того, хто безпосередньо бере участь у зобов'язанні, а й з боку третіх і сторонніх осіб» [6, с. 77].

Таким чином, К. П. Победоносцев фактично сформулював у теорії цивільного права один із головних принципів визнання права – його абсолютний характер.

Не менш цікавою є позиція зазначеного автора щодо визначення можливості визнання речових і зобов'язальних прав. З одного боку, він стверджує, що зобов'язання в будь-якому випадку набуває вигляду речового права. Дотримуючись логіки викладу, визнання права в будь-якому випадку буде являти собою речово-правовий спосіб захисту порушеного права. Однак тут виникає широкий спектр можливостей

визнання права, що необґрунтовано обмежується тільки реалізацією стосовно речових прав. Проте К. П. Победоносцев звертає увагу і на позови щодо конкретного стану, які, згідно з його теорією, є позовами про визнання зобов'язального права. При цьому автор визначає досить серйозну проблему співвідношення позову про визнання та позову про присудження, підкреслюючи особливість визнання права, яка фактично полягає у відсутності примусового характеру рішення суду під час задоволення позову про визнання права [2, с. 84].

В. М. Гордон, досліджуючи позови про визнання, розглядає визнання права з позиції практичної його реалізації. При цьому, на думку вченого, якщо виходить з того, що у всіх позовах суд повинен щось підтвердити або визнати, то всі позови (а відповідно і способи захисту прав), залежно від предмета підтвердження можна також розділити на два види: позови про підтвердження наявності або відсутності спірного права й позови про підтвердження права позивача на примусове виконання відповідачем його обов'язку [2, с. 28].

Так, К. П. Победоносцев і В. М. Гордон конструктивно й чітко визначили змістові ознаки визнання права як способу захисту цивільних прав: підтвердження (констатація) наявності правовідносин і, відповідно, відсутності примусового виконання відповідачем наявного обов'язку під час реалізації названого способу.

Продовжуючи дослідження питань, пов'язаних із розумінням визнання права як способу його захисту, знаходимо цікаву думку В. М. Гордона стосовно захисту обмежених речових прав, зокрема прав на сервітути. Так, у випадках, якщо відповідач за позовом про встановлення сервітутом правомірності своїх дій порушує право позивача на сервітут, указаний позов мав значення вимоги про його визнання. При цьому пред'явлення самостійної вимоги про визнання не вимагалось, якщо відповідач у такому позові на виправдання своїх дій не мав жодних підстав, що ґрунтувалися б на праві, та якщо відповідач не зміг надати підтвердження правових підстав існування сервітуту. Позивач за такими позовами повинен був надати докази на підтвердження факту порушення права відповідачем [2, с. 31].

Зустрічаються також у дореволюційних правознавців згадки про особливі позови, що виступали як засоби захисту «повинностей майнових і повинностей особистих». Так, на думку К. Н. Анєнкова, у цьому випадку йдеться про те, що особа, яка має право на будь-яку з цих повинностей, має право проти кожного, тобто як проти власника спірного майна, так і проти третьої особи, які перешкоджають позивачеві у здійсненні повинності, або порушують її здійснення, подати позов про визнання права на повинність, якщо відповідач пред'явить заперечення проти цього права на підставі права, що йому належить. При цьому не допускалося пред'явлення вимоги про визнання права на повинність до особи, яка має вказане право від імені іншої особи [7, с. 484].

У межах розгляду такого позову позивач повинен засвідчити своє право на повинність, а також довести наявність таких обставин: позивач є особою, яка на законних підставах уповноважена мати право на чужу річ, а відповідач за позовом є порушником права. При цьому вимога про підтвердження наявності права пред'являлася лише в тих випадках, якщо внаслідок спору про право відповідач, заперечуючи проти позову, ставить під сумнів належність самого права позивачу, в іншому випадку – у змагальному процесі суду немає необхідності встановлювати наявність права. Зазначені обставини розумілися як необхідні умови пред'явлення позову про визнання права на повинність [7, с. 491].

Цікавим є і підхід, згідно з яким «проти позову про порушення володіння річчю відповідачу надавалося право на пред'явлення заперечень позивачу, який відносно відповідача володіє річчю «неправильно», а також право вимагати визнання права володіння за ним». Автори цього положення посилалися на захист «права, яке нібито належить» шляхом визнання повинності [7, с. 567].

Отже, у дореволюційний період велася жвава полеміка з низки актуальних і на сьогодні питань, до числа яких належать: визначення форми реалізації визнання права; проблема наявності порушеного права як необхідної умови застосування визнання права; відмежування визнання права від присудження; визначення видів прав, щодо яких можливе визнання та ін. Крім того, тогочасними цивілістами висловлюються досить переконливі міркування щодо самостійності розглянутого способу захисту та доцільності його застосування на практиці.

Підходи дореволюційних цивілістів стосовно визнання права як способу його захисту надалі стали підґрунтям, на основі якого формувалися погляди радянських учених, а потім і сучасних цивілістів, що підтверджує актуальність дослідження теорій дореволюційних цивілістів. Праці дореволюційних цивілістів відіграли роль основоположної бази для розвитку й формування поглядів на подальше розуміння правової сутності визнання права та фактично сформували розуміння основних принципів застосування цього способу захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анненков К. Н. Иск и возражение как средства осуществления и защиты гражданских прав / К. Н. Анненков // Журнал гражданского и уголовного права. Книга шестая. – СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1893. – С. 91–96.
2. Анненков К. Н. Система русского гражданского права / К. Н. Анненков. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. – 697 с.
3. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васильковский ; [под ред. Томсинов В. А.]. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.
4. Гордон В. М. Иски о признании / В. М. Гордон. – Ярославль : Тип. Губ. правл., 1906. – 392 с.

5. Победоносцев К. П. Курс гражданского права : в 3 т. / К. П. Победоносцев ; [под ред. Томсинов В. А.]. – М. : Зерцало, 2003.

Т. 1. – 2003. – 768 с.

6. Тютрюмов И. М. Устав гражданского судопроизводства (Св. Зак. т. XVI ч. I, изд. 1892 г., по Прод. 1906 года). С законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов, извлеченных из научных и практических трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 нояб. 1907 г.) / И. М. Тютрюмов. – СПб. : Изд-во СПб. Т-ва Печати и изд. дела «Труд», 1908. – 1891 с.

7. Устав гражданского судопроизводства с объяснениями по решениям Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената : [2-е изд.]. – СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1889. – 1216 с.